

KİTABŞÜNASLIQ VƏ NƏŞRİYYAT İŞİ

Knyaz Aslan İlyas oğlu
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
knyazaslan@bsu.edu.az
knyazaslan@gmail.com
[Orcid id: 0000-0003-2710-3758](https://orcid.org/0000-0003-2710-3758)

UDC 821.512.162

ƏHMƏD CAVADIN NƏŞR OLUNMUŞ ƏSƏRLƏRİNİN
MƏZMUN VƏ FORMA XARAKTERİSTİKASI

Xülasə: Əhməd Cavad (Cavad Məmmədəli oğlu Axundzadə; 1892-1937) çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında özünəməxsus mövqeyi olan sənətkarlardan biridir. O, ədəbi yaradıcılığa lirik şeirlə başlamış, ilk əsərləri dövrü mətbuatda dərc edilmişdir. Şairin "Qoşma" adlı ilk kitabı 1916-cı ildə, "Dalğa" kitabı isə 1919-cu ildə Bakıda çap olunmuşdur.

Uzun illər pedaqoji fəaliyyət göstərən, kafedra müdiri işləyən, professor elmi adı alan Əhməd Cavad istedadlı tərcüməçi kimi də tanınır. O, 1911-ci ildən başlayaraq Lev Tolstoy, Aleksandr Puşkin, Mixail Lermontov, Maksim Qorki, İvan Turgenev, Aleksey Novikov-Priboy (Rusiya), Fransua Rable, Jan de Lafonten, Roni Jozef Anri (Böyük) (Fransa), Vilyam Şekspir (İngiltərə), Knut Hamsun (Norveç), Georq Veyert (Almaniya), Şota Rustaveli (Gürcüstan) kimi sənətkarların əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Ədib həm də Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında redaktor vəzifəsində çalışmışdır.

Əhməd Cavad 1920-1937-ci illərdə millətçi, pantürkçü, turançı kimi dəfələrlə təzyiqlərə və təqiblərə məruz qalmış, 1937-ci "xalq düşməni" damğası ilə güllələnmişdir. 1938-ci ildə isə şairin həyat yoldaşı Şükriyyə xanım 8 illik həbs cəzası ilə Qazaxıstana sürgün edilmişdir. O dövrdən Əhməd Cavadın əsərlərinin nəşri və təbliği qadağan edilmişdir. Şairə və ailəsinə 1955-ci ildə bəraət verilmişdir. Sənətkarın növbəti "Şeirlər" kitabı yalnız 1958-ci ildə işıq üzü görmüşdür.

Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli Qərarı ilə Əhməd Cavad Azərbaycan Respublikasında əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin siyahısına daxil edilmişdir.

Əhməd Cavadın 120 və 130 illik yubileyləri Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamlarına əsasən dövlət səviyyəsində qeyd olunmuşdur.

Məqalədə mövcud mənbələr əsasında Əhməd Cavadın həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı müəyyən dəqiqləşdirmələr aparılmış, çapdan çıxmış kitablarının nəşr tarixinə aydınlıq gətirilmiş, eyni zamanda ədəbi irsinin tipoloji təhlili verilmişdir.

Açar sözlər: Əhməd Cavad, milli istiqlal şairi, tərcüməçi, redaktor, represiya qurbanı, əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflər.

Knyaz Aslan Ilyas oğlu

Characterization of content and shape
published works of Ahmad Javad

Abstract: Ahmad Javad (Javad Mammadali oğlu Akhundzadə; 1892-1937) is one of the artists who occupy a unique place in the development of modern Azerbaijani literature.

As emphasized in the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated April 20, 2022 "On celebration of the 130th anniversary of Ahmad Javad", the works of the poet, who sang hymns with high poetry and instilled love for independent statehood, are an amazing poetic expression of deep patriotism.

Ahmed Javad began his literary work with lyric poetry, his first works were published in periodicals. The first collection of poems by the poet "Goshma" was published in 1916, and the book "Dalga" ("Wave") in 1919 in the city of Baku.

Ahmad Javad was engaged in pedagogical activity for a long time, he worked as a director of the school. He was a teacher and then head of the department at the Institute of Agriculture in Ganja. He was given the title of professor.

He also effectively worked as an editor at the Azerbaijan State Publishing House.

Ahmad Javad is also known as a talented translator. He translated into Azerbaijani the works of Lev Tolstoy, Mikhail Lermontov, Aleksander Pushkin, Maxim Gorky, Ivan Turgenev, Aleksey Silych Novikov-Priboi (Russia), Fransua Rabelais, Jean de La Fontaine, Joseph Henri Honore Boex (France), William Shakespeare (England), Knut Hamsun (Norway), Georg Ludwig Weerth (Germany), Shota Rustaveli (Georgia).

In 1920-1937, Ahmed Javad was repeatedly subjected to pressure and persecution as a nationalist, pan-Turkist and Turanist, and in 1937 he was shot under the stigma of "enemy of the people".

In 1938, the wife of the poet Shukria Khanum was exiled to Kazakhstan with a sentence of 8 years in prison.

Since then, the publication and promotion of Ahmad Javad's works has been banned. The poet and his family were acquitted in 1955.

The artist's next book, *Poems*, was published only in 1958.

By the Decree of the Cabinet of Ministers the works of Ahmad Javad are included in the "List of authors whose works are declared state property and films declared state property in the Republic of Azerbaijan".

The 120th and 130th anniversary of Ahmed Javad were marked at the state level in accordance with the Decrees of the President of Azerbaijan.

In this article, based on available sources, the date of publication of the published works of Ahmed Javad is specified, some clarifications are made, and a typological analysis of his literary heritage is given.

Key words: Ahmad Javad, poet of national independence, translator, editor, repressed, authors whose works are declared public property.

Князь Аслан Ильяс оглу

Характеристика содержания и формы
изданных произведений Ахмеда Джавада

Ахмед Джавад (Джавад Мамедали оглы Ахундзаде; 1892-1937) – один из художников, занимающих уникальное место в развитии современной азербайджанской литературы. Как подчеркивается в Распоряжении Президента Азербайджанской Республики от 20 апреля 2022 года "О праздновании 130-летия Ахмеда Джавада", прививающие любовь к независимой государственности произведения поэта, пламенно воспевающего высокой поэзией государственные атрибуты Азербайджана, являются восхитительным поэтическим выражением чувств глубокого патриотизма.

Свое литературное творчество Ахмед Джавад начал с лирической поэзии, первые его произведения были опубликованы в периодических изданиях. Первый сборник стихов поэта "Гошма" вышел в свет в 1916 году, а книга "Далга" ("Волна") в 1919 году в городе Баку.

Ахмед Джавад долго занимался педагогической деятельностью. Он был преподавателем, директором школы, а затем заведующим кафедрой института в Гяндже. Ему присвоили звание профессора. Он эффективно работал редактором в Азербайджанском государственном издательстве.

Ахмед Джавад также известен как талантливый переводчик. Он переводил на азербайджанский язык произведения Льва Толстого, Михаила Лермонтова, Александра Пушкина, Максима Горького, Ивана Тургенева, Алексея Силыча Новикова-Прибоя (Россия), Франсуа Рабле, Жан де Лафонтена, Жозеф-Анри Рони (Старший) (Франция), Уильяма Шекспира (Англия), Кнута Гамсуна (Норвегия), Георга Людвиг Верта (Германия), Шота Руставели (Грузия).

В 1920-1937 годах Ахмед Джавад неоднократно подвергался давлению и преследованиям как националист, пантюркист и туранист, а в 1937 году был расстрелян под клеймом "враг народа". В 1938 году жена поэта Шукрия-ханум была сослана в Казахстан с приговором к 8 годам лишения свободы. С тех пор публикация и продвижение произведений Ахмеда Джавада запрещены. Поэт и его семья были оправданы в 1955 году. Следующая книга художника "Стихи" вышла только в 1958 году.

Постановлением Кабинета Министров от 7 мая 2019 года произведения Ахмеда Джавада включены в "Список авторов, произведения которых объявлены государственным достоянием, и фильмов, объявленных государственным достоянием в Азербайджанской Республике". 120-летие и 130-летие Ахмеда Джавада были отмечены на государственном уровне в соответствии с Указами Президента Азербайджана.

В этой статье на основе доступных источников уточняется дата публикации опубликованных произведений Ахмеда Джавада, вносятся некоторые уточнения, а также дается типологический анализ его литературного наследия.

Ключевые слова: Ахмед Джавад, поэт национальной независимости, переводчик, редактор, репрессированный, авторы, произведения которых объявлены государственным достоянием.

Giriş və ya istiqlal yolunda alışıq ömür

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 20 aprel 2022-ci il tarixli "Əhməd Cavadın 130 illiyinin qeyd edilməsi haqqında" Sərəncamında deyilir: "Əhməd Cavad Azərbaycan ədəbi-bədii fikri tarixində istiqlal şairi kimi özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən, müstəsna mövqeyə malik söz ustalarındandır. Bütün qəlbi ilə bağlı olduğu doğma xalqının müstəqillik ideallarına həyatı boyu sadıq qalmış sənətkarın azadlıq motivləri ilə zəngin yaradıcılığı milli məfkurədən yoxrulmuşdur. Azərbaycanın dövlət rəmzlərini yüksək şeiriyyətlə alovlu tərənnüm edən şairin müstəqil dövlətçiliyə sevgi aşılaraq əsərləri dərin vətənpərvərlik duyğularının heyrətamiz poetik ifadəsidir. Əhməd Cavad daim ictimai-siyasi hadisələrin qaynar nöqtələrində olmuş, dövrün parlaq şəxsiyyətləri sırasında 1930-cu illərin ağır repressiyalarına məruz qalaraq, sovet totalitarizminin qurbanına çevrilmişdir" [2].

Cavad Axundzadə (Əhməd Cavad) Gəncə Ruhani Seminariyasında oxuyur, Gəncədə maarif xadimi, pedaqoq, folklorşünas Mirzə Abbas Abbaszadə (1870-1920), ədəbiyyatşünas, tənqidçi Abdulla Sur (1883-1912), Bakıda şair, yazıçı, dramaturq Hüseyn Cavid (1882-1941), tərcüməçi-dilçi alim İdris Axundzadə (Mikayıl Müşfiqin ömür-gün yoldaşı Dilbər in əmisi, repressiya qurbanı), türkiyəli Savad Cavad (Sevat Cevad) kimi mütəfəkkir pedaqoqlardan dərslər alır. Eyni zamanda Savad Cavadın şair qardaşı Əhməd Cavadın adını özünə təxəllüs götürərək, türk dünyasının iki Əhməd Cavadını qoşalaşdırır.

1912-ci ildə Əhməd Cavad Abdulla Şaiqlə birlikdə İstanbuldakı "Qafqaz könüllü dəstəsi" sıralarında əsgər kimi yadellilərə qarşı döyüşlərə qatılır, Birinci Cahan müharibəsi başlayanda ön cəbhəyə yollanaraq orduda müxbirlik edir.

1913-cü ildə imtahan verərək Qafqazın VII şeyxülislamı Axund Məhəmməd Əli oğlu Pısnamazzadənin (1853-1932) imzası ilə "Müəllimlik şəhadətnaməsi" alan Əhməd Cavad uzun illər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur.

Əhməd Cavad 1913-cü ildə "Dilimiz" adlı şeiri yazan, əlifbaya şeir həsr edən, Cəfər Cabbarlı ilə birgə latın əlifbasının müdafiəsinə qalxan ilk iki ziyalıdan biridir. O, 1914-1918-ci illərdə doktor Xosrov bəy Paşa bəy oğlu Sultanovun (1879-1943) təşkil etdiyi "Cəmiyyəti-xeyriyyə"nin üzvü, katibi, sədr müavinini kimi bir müddət Şimali Qafqaz, Qars, Ərdəhan, Ərzurum, İstanbul, Gürcüstan, Dağıstan bölgələrində ön cəbhə xəttində xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olur. Soydaşlarımıza maddi-mənəvi dəstək göstərir, gənc yaşlarında özünü əsl vətənpərvər olaraq təsdiqləməyi bacarır. Eyni zamanda türklər yaşayan bölgələrdən və digər ərazilərdən Bakı və Tiflis mətbuatına məqalələr, cəbhə xəbərləri yazıb göndərir.

Xatırladaq ki, dövlət xadimi, general Xosrov bəy Sultanov sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hərbi naziri, Əkinçilik naziri, Əkinçilik və Dövlət Əmlakı naziri, Qarabağ general-qubernatoru olmuş, Almaniya Tibb Universitetində professor vəzifəsində çalışmışdır.

Xalqın həyatında ciddi dönüşlərin baş verdiyi 1918-1920-ci illərdə Əhməd Cavad Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında fəal iştirak edir. Gəncədə və Bakıda çalışaraq istər ictimai-siyasi fəaliyyəti, bədii-publisistik yaradıcılığı ilə azadlıq, istiqlal, səadət carçısı kimi tanınır. O, istedadlı şair, publisist, tərcüməçi, jurnalist, xeyriyyəçi olaraq şöhrətlənir, öz adını milli mədəniyyət tarixinə qızıl hərflərlə həkk edir.

Xalq Cümhuriyyəti dövründə – 1919-cu ildə "Türk dilinin sərfi və nəhvi" adlı ilk dərslərin müəllifi Əhməd Cavad olur. Eləcə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri Nəsim bəy Yusifbəylinin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Darülfununun təşkilində fəallıq göstərir.

Ədəbi, elmi və pedaqoji fəaliyyətlə səmərəli məşğul olan Əhməd Cavad ibtidai sinif müəllimliyindən ali məktəbin kafedra müdiriyyəinə qədər zəngin elmi-pedaqoji yol keçir. Belə ki, o, 1915-1920-ci illərdə Şəmkir, Gədəbəy, Zaqatala və Gəncədə fasilələrlə dərslər deyir. Sovet İttifaqı dövründə, 1920-1922-ci illərdə Gəncə Xalq Maarif Şöbəsinin sərəncamı ilə Quba qəzasının Qusar rayonunun Xuluq kəndində müəllim, məktəb direktoru, Quba rayon maarif şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışır.

1922-1926-cı illərdə Bakıda Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat və tarix fakültəsində ali təhsil alır. Eyni zamanda Nərimanov adına Texnikumda, Bakıdakı Zaqafqaziya Pambıqçılıq İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti), 1931-ci ildə Gəncəyə köçürülən, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutu adlanan həmin ali məktəbin türk və rus dilləri kafedrasında müəllim, dosent, professor, kafedra müdiri vəzifələrində çalışır.

Gəncə Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri (1931-1934), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının Tərcümə şöbəsində redaktor (1934), "Azərbaycanfilm" studiyasında Sənədli filmlər şöbəsinin müdiri (1935-1936) kimi fərqli vəzifələrdə işləyir.

1933-cü ildə ona professor elmi adı verilir. Bu dövrdə rus dili üzrə professor rütbəsinə layiq görülməsinə ilk azərbaycanlı alim Əhməd Cavad olur. O, ən azı on dildə sərbəst yazıb-oxumağı, danışmağı bacaran poliglott kimi də yaddaşlara yazılır.

Əfsuslar ki, bu illər ərzində hakimiyyətin ali rəhbərliyinə (Moskvaya və Bakıya) göndərilən böhtan dolu donoslar, aparılan çirkin kampaniyalar, əleyhinə yazılan iftiralı məqalələr xalq yolunda şam kimi ərən Əhməd Cavadın ömrünə qənim kəsilir...

Ötən zamanlarda tanınmış alimlərdən Əli Sələdin, Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Şamil Qurbanov, Əflatun Saraçlı, İslam Ağayev, Alxan Bayramoğlu, Aybəniz Əliyeva, Cəlal Qasımov, Nəzif Ələkbərli, Bədirxan Əhmədli, Nəsiman Yaqublu, Afina Barmansoy, Rəhman Salmanlı, Göyərçin Mustafayeva və başqa mütəxəssislər Əhməd Cavadın həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı orijinal araşdırmalar aparmış, elmi və publisistik məqalələr, monoqrafiyalar çap etdirmişlər.

"Türk ocağı"ndan Yazıçılar İttifaqına qədər...

1911-ci il martın 12-də İstanbulda "Türk ocağı" adlı təsis cəmiyyət olunmuşdu. Cəmiyyətin məqsədi Osmanlı və Azərbaycan türkləri, habelə keçmiş Rusiya imperiyası ərazisində yaşayan xalqlar arasında mədəni əlaqələri inkişaf etdirməkdən, türk xalqlarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan, onların milli ruhda tərbiyəsinə, elmi, mədəni, ictimai, iqtisadi səviyyəsinin tərəqqisinə nail olmaqdan ibarət idi. Cəmiyyət eyni adlı klublar, məktəblər açmağa, kitab və risalələr nəşr etməyə çalışırdı. Həmin dövrdə İstanbulda yaşayan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də "Türk ocağı"nda çalışırdılar [6, C. 2, s. 410; 11, C. 5, s. 407].

1918-ci il sentyabrın 24-də Cavad Axundzadə (Əhməd Cavad), Abdulla Şaiq Təhbəzadə, Abbasqulu Kazımzadə, Kərbəlayi Vəli Mikayılzadə və Tağı Nağızadə Bakı şəhər komendatına müraciətlə "Osmanlı türkləri ilə Azəri türklərini bir-birinə yaxından tanımaq üçün" bir "Türk ocağı" cəmiyyəti açmağa icazə verilməsinə xahiş etmişdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər naziri Behbud xan Cavanşir müraciətin üzərində belə bir dərkənar qoymuşdu: *"Türk ocağı"nın proqramı dairəsində açılmasına məhdudiyyət yoxdur*. Oktyabrın 7-də cəmiyyətin açılmasına icazə verilməsi barədə Bakı vitse qubernatorunun imzası və qubernatorluğun möhürü ilə təsdiqlənmiş 731 sayılı vəsiqə verilmişdi. Abdulla Şaiq onun surətində vəsiqəni aldığı və proqramın iki nüsxəsini təqdim etməyi öhdəsinə götürdüyünü yazmışdı [6, C. 2, s. 410].

"Azərbaycan" qəzetinin 1918-ci il 6 noyabr tarixli 32-ci nömrəsində hökumət tərəfindən "Türk ocağı" cəmiyyətinin yaradılmasına icazə verildiyi bildirilirdi. Onun məramı və məqsədi belə açılırdı: *"İndi türklüyü sevmə, millətinə kömək etmək istəyən hər bir ziyalı türk, bu ocağın başına yığılmalı, bu ocağı öz səyi və müavinəti ilə işıqlandırmalı, hərarətləndirməlidir ki, bu ocaq da öz işığı ilə millətimizi işıqlandırır, öz istisi ilə milli vücudumuzu isindirə bilsin"*.

Qəzetdə cəmiyyətin 5 fəsilədən və 22 maddədən ibarət olan proqramı da dərc olunmuşdu [6, C. 2, s. 410].

"Azərbaycan" qəzeti bununla bağlı yazırdı: *"Millət və vətən naminə səylərimizin birləşdirilməsi üçün biz vahid məqsəd ətrafında sıx birləşməliyik. Belə məqsəd ancaq "Türk ocağı" kimi müəssisələr ola bilər"* [11, C. 5, s. 407].

Əhməd Cavadın 1918-ci il noyabrın 14-də "Azərbaycan" qəzetində dərc edilmiş məqaləsində "Türk ocağı"nın fəaliyyətə başladığı və ilk müəssisəni noyabrın 15-də ocağın konfrans salonunda Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin oxuyacağı bildirilirdi.

1919-cu ilin dekabrında "Müsavat" partiyası Bakı Komitəsinin təşəbbüsü ilə "Türk ocağı" siyasi klubunun açılması qərarı alındı. Bu məqsədlə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, R.R.Şərifzadə, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Rza bəy Ağabəyov, Seyid Hüseyn, Məmmədbağır Şeyxzamanlı kimi tanınmış nümayəndələrindən ibarət komissiya yaradıldı [11, C. 5, s. 407].

Dəqiqləşdirmə: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası" ikicildliyinin 2-ci cildində bu komissiyanın tərkibi açıqlanarkən nədənsə R.R.Şərifzadənin adı göstərilməmişdir [6, C. 2, s. 410].

Beləliklə, Ə.Cavad İstanbuldakı "Türk ocağı" cəmiyyətinin Bakıda eyniadlı şöbəsi yaradılmış, onun əsasında isə "Yaşıl qələm" cəmiyyəti təşkil edilmişdir.

Dəqiqləşdirmə: Bir sıra dərsliklərdə və digər kitablarda bir qayda olaraq **"Yaşıl qələmlər" dərnəyi** və ya **cəmiyyəti** adlandırılan bu təşkilatın əsl adı ilkin sənədlərdə **"Yaşıl qələm" cəmiyyəti** kimi qeyd edilir [6, C. 2, s. 434].

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra milli mədəniyyətin inkişafı yolunda atılan mühüm addımlardan biri ilk vahid ədəbi cəmiyyətin – "Yaşıl qələm" cəmiyyətinin təşkili oldu. Cəmiyyətin təsis toplantısı 1919-cu il avqustun 26-da keçirildi. 35 nəfərin iştirak etdiyi iclasda Seyid Hüseyn cəmiyyətin sədri seçildi" [6, C. 2, s. 435].

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası"nda qeyd edilir ki, Seyid Hüseynin sədrliyi ilə keçirilən iclasda ədəbi birliyin məramnaməsi qəbul olundu. Burada yazılır: *"Cəmiyyətin məqsədi Azərbaycan xalqının fikrən yüksəlməsinə çalışmaq, Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə edilməkdə olan yeniliyi qüvvətləndirmək, onu türklüyə və sadələşməyə sövq etməkdir"* [6, C. 2, s. 435].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını coşqun ruh yüksəkliyi ilə qarşılayan demokratik ovqatlı görkəmli sənət adamları, mühərrirlər, şairlər və digər ziyalılar bu ədəbi birliyin ətrafında toplaşırdılar. Təsis iclasında Seyid Hüseyn, Məhəmməd Ağaoğlu, Ümmügülüm, Əli Yusif, Mirzə Bala Məmmədzadə idarə heyətinə seçildilər. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Həsən bəy Ağayev, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Əhməd Cövdət, Rəfi bəy Rüstəmbəyli, Ömər Faiq Nəmanzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Cəfər Cəbbəli, Əlabbas Müznib, Salman Mümtaz və başqaları, ümumən yüzdən artıq ədib və şair Cəmiyyətin iclaslarında fəal iştirak edirdilər. Təsis iclasında onların hamısı üzvlük haqqı ödəmiş, Salman Mümtaz isə Cəmiyyətə xeyli məbləğdə yardım göstərmişdi [6, C. 2, s. 435].

Bir məsələni də vurğulayaq ki, "Yaşıl qələm" cəmiyyətinin xüsusi iclası Parlamentin binasında keçirilmişdi. Bu ədəbi-mədəni birlik o zaman fəaliyyət göstərən "Ədəb yurdu", "Ədəbi gecə", "Müsləman ədibləri dərnəyi", "Nicat Cəmiyyəti", "Türk Ocağı" kimi müxtəlif ədəbi birliklərin hamısını özündə birləşdirmişdi [6, C. 1, s. 80; 4, s. 115].

Dəqiqləşdirmə və ya tarixi arayış: Bəzi tədqiqat əsərlərində "Yaşıl qələm" cəmiyyətinin yaradıcısı kimi səhvən Əhməd Cavadın adını qeyd edirlər. Lakin tarixi mənbələr "Yaşıl qələm" cəmiyyətinin sədrinin görkəmli yazıçı Seyid Hüseyn olduğunu təsdiqləyir. Sənəddən göründüyü kimi, Əhməd Cavad "Yaşıl qələm" in idarə heyətində də olmamış, bəzi mənbələrə görə sonralar Cəmiyyətin katibi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan, Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalından sonra isə Seyid Hüseyn təqiblərdən və təzyiqlərdən

qurtarmaq üçün "Yaşıl qələm" ədəbi birliyinin fəaliyyətini dayandırmağa məcbur olur. 1922-ci ildə Əhməd Cavad və Seyid Hüseyn "Yaşıl qələm" ədəbi birliyini "Yaşıl yarpaq" adı ilə bərpa edirlər [11, s. 12].

Bu məsələ ilə bağlı Süleyman Rüstəm öz xatirələrində belə yazır: *"Köhnə bolşevik Həbib Cəbiyevin köməyi ilə Qızıl Gənc Qələmlər Cəmiyyətini təşkil etmişdik. Həmin Cəmiyyətin rəhbərlərindən biri də mən idim. Biz, komsomolçular, Gənc Qızıl Qələmləri yaradarkən sosialist varlığının əleyhinə gizli fəaliyyət göstərən bir sıra millətçi ruhlu, müsəvatçı düşüncəli adamların təsirinə düşən gənclər də Sabir kitabxanasında "Yaşıl qələmlər" təşkilatı yaratmışdılar. Onlar burada "Yaşıl yarpaq" adlı qəzet də buraxırdılar"* [13].

Xatırladaq ki, hələ 17 avqust 1923-cü ildə (bəzi ədəbiyyatda 1922-ci il göstərilir) bir dəstə yazar müraciət çap etdirərək yazıçılar ittifaqı yaratdıqlarını bildirmişdilər. Müraciətdə deyilirdi: *"Heyəti-mütəşəbbüsə"nin səyi və fəaliyyəti sayəsində artıq "Türk ədib və şairlər ittifaqı" təsis edilmiş, məramnaməsi yazılmış, adı da "İldırım" qoyulmuşdur. İş bu münasibətlə bütün qələm arkadaşlarımızı müdəcə verərək həmin avqust ayının 18-ci günü axşam saat 7-də "Dərülmüəllimin" binasına təşrif gətirərək məramnaməmizi gözdən keçirmələrini rica edirik"* [23].

Tanınmış dramaturq, nasir, maarif xadimi Süleyman Sani Axundov Ədib və Şairlər İttifaqının ilk sədri seçilmişdi.

Mənbələrdə bildirildiyinə görə, "Ədəbiyyat Cəmiyyəti" 30 mart 1925-ci ildə, "Gənc qızıl qələmlər" ədəbi cəmiyyəti 25 dekabr 1925-ci ildə Bakıda "Kommunist" qəzeti redaksiyasının yanında yaradılmışdı. O zaman "Ədəbiyyat Cəmiyyəti"nin məsul katibi Əhməd Cavad idi.

"Gənc qızıl qələmlər" cəmiyyəti əsaslı və ədəbi təşkilat kimi "Ədəbiyyat Cəmiyyəti"ndən üstün mövqə qazandığına görə hər iki təşkilatın 30 noyabr 1926-cı ildə keçirilən birgə iclasında onların birləşdirilməsi qərara alınır. Həmin gün bu cəmiyyətlər əsasında Qızıl Qələmlər İttifaqı ədəbi birliyi təşkil edilir.

1927-ci ilin fevral ayında Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin qərarı ilə respublika ədəbiyyat təşkilatları "Qızıl qələmlər" ədəbiyyat cəmiyyətində birləşdirilir. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin katibi, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının direktoru, "Kommunist" qəzetinin baş redaktoru Ruhulla Axundov, Azərbaycan SSR Xalq Maarifi Komissarı, ədəbiyyatşünas, tənqidçi və publisist Mustafa Quliyev, Teymur Hüseynov (sədr), Ə. İbrahimov, Hacıbaba Nəzərli, Süleyman Rüstəm (katib) bu ədəbiyyat cəmiyyətinin idarə heyətinə seçilir [9, C.1, s.167; 10, C.3, s.155].

13-16 yanvar 1928-ci ildə keçirilən proletar yazıçıların I qurultayından sonra Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti rəsmi fəaliyyətə başlayır. Bununla əlaqədar olaraq "Qızıl qələmlər" ədəbiyyat cəmiyyəti ləğv edilir.

Bundan sonra Yazıçılar Cəmiyyətinin bütünlüklə yenidən qurulması üçün mühüm tədbirlər görülür. Ümumittifaq Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin "Ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqında"

23 aprel 1932-ci il tarixli qərarından sonra bütün respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti ləğv edilir.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında və bəzi nəşrlərdə Azərbaycanda Yazıçılar İttifaqının 23 aprel 1932-ci ildə könüllü ictimai təşkilat, yazıçıların yaradıcılıq birliyi kimi təşkil olunduğu qeyd edilir. Onun məhz adı çəkilən qərara əsasən yaradıldığı vurğulanır [9, C.1, s.144]. Lakin son zamanlar nəşr olunmuş bir sıra elmi məqalə və kitablarda, eləcə də Yazıçılar Birliyinin rəsmi saytında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının 1934-cü il iyunun 13-də Bakıda keçirilən yazıçıların I qurultayında rəsmən təşkil edildiyi və fəaliyyətə başladığı bildirilir. Azərbaycan yazıçılarının I qurultayında yazıçı, tənqidçi, filosof Məmməd Kazım Ələkbərli Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin sədri seçilir [23].

Əhməd Cavad sovet rəhbərlərinin tövsiyəsi ilə yaradılan Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin üzvü kimi ədəbi proseslərdə fəal iştirak edirdi. Bu Cəmiyyətin sədri Teymur Hüseynov idi. Teymur Hüseynov müəyyən vaxtlarda Azərbaycan Xalq Torpaq Komissarı, Yeni Türk Əlifba Komitəsinin sədr müavini, "Yeni Yol" qəzetinin baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır.

"Ey Göygölüm, ey göy gülüm, qoy göyərüb, qoy mən ölüm!.."

Əhməd Cavad 1920-1937-ci illərdə pantürkçü, turançı kimi dəfələrlə təqiblərə məruz qalır. İlk dəfə 1923-cü ildə Müsavat Partiyasının liderlərindən Mirzəbala Məmmədzaadənin Türkiyəyə qaçırılmasında günahlandırılıb həbs edilir. İkinci dəfə isə 1925-ci ildə yazdığı "Göygöl" şeirinə görə zindana atılır. Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səmədağa Ağamalioğlu şeiri oxuyanda fikrini belə bildirir: *"Kim deyər ki, Azərbaycanın Puşkini yoxdur? Cavad Azərbaycan ədəbiyyatının Puşkinidir. "Göygöl" doğrudan doğruya Azərbaycan ədəbiyyatının incisidir"*. Lakin bədxahlar bu şeirin antisovet ruhlu olduğunu söyləyərək şairin həbsinə nail olurlar. Yarım illik sorğu-sualdan sonra "Göygöl"ə heç bir siyasi rəng verə bilmirlər və şair həbsdən buraxılır.

Əhməd Cavada böhtan atanlar Azərbaycanın füsunkar gözəlliklərinin tərənnümünə həsr olunmuş "Göygöl" şeirindəki bu bəndi əsas götürərək, onu ulduzdan aydan danışib müsəvatçılara ismarıq göndərməkdə ittiham edirlər:

**Dumanlı dağların yaşıl qoynunda
Bulmuş gözəllikdə kamalı Göygöl.
Yaşıl gərdənbəndi gözəl boynunda:
Əks etmiş dağların camalı Göygöl!..**

**...Sənin gözəlliğin gəlməz ki saya,
Qoynunda yer vardır yıldıza, aya!
Oldun sən onlara mehriban daya,
Fələk büsatını quralı, Göygöl! [Cavad, 7, I c.: s.230].**

Bununla belə, Moskvada bu məsələyə cəlb edilən rus mütəxəssisləri şeirin tərcümə variantı ilə tanış olaraq, orada heç bir siyasi səhv tapmadıqlarını bildirirlər. Lakin bu rəydən sonra şair həbsdən azad edilir.

Əhməd Cavad "Kommunist" qəzetinin 19 noyabr 1929-cu il tarixli nömrəsində dərc etdiyi "İzah" adlı məqaləsində bu barədə yazırdı: *"Göygöl" özü-özlüyündə lirik bir parçadır. Onun belə olduğundan ümumiyyətlə lirikmə məxsus bir səciyyə etibarilə, müxtəlif mənalar verilə bilər. Lakin nə "Göy göl"də, nə də mətbuatda çıxan başqa yazılarımda bilkəsə 1924-cü ildən sonra heç bir siyasi məqsəd tutduğum yoxdur. Şeirimdəki hüzn və üzüntü yalnız şəxsidir, özümə aiddir. Böylə bir hüznün ta çoxuqluğundan başlayaraq yazmaqda olduğum parçaların cümləsində olduğunu yoldaşlar da çox gözəl bilir. Bən burada böylə bir hüznün bugünkü ədəbiyyata da xeyri olduğu deyil, bəndəki hüznün siyasi olmadığını söyləmək istəyirəm".*

"Göygöl" şeirinə görə həbs edilən Əhməd Cavad azadlığa buraxıldıqdan sonra – 1925-ci ildə "Ey Göygölüm" adlı bir əsər də yazır. Şair bu misralarla "Göygöl" şeirini yazdığı üçün peşiman olmadığını bildirir:

*Ey Göygölüm, Ey göy gülüm,
Qoy göyərüb, Qoy mən ölüm!*

*Assınlar məni! Kəssinlər məni!
Qoy türmələrə Bassınlar məni!..*

*...Borana düşdüm, Yüz qana düşdüm!
Adını çəkdim, Zindana düşdüm!*

*Könlüm tel olsun! Yaşım sel olsun!
Bir dar qəfəs də Qoy Göygöl olsun!* [Cavad, 7, I c.: s. 231].

Bununla belə, mətbuat səhifələrində 1924-1926-cı illərdə Azərbaycan Şura Yazıçılar Cəmiyyətinin məsul katibi olan, 1934-cü ildə Azərbaycan yazıçılarından I qurultayına nümayəndə seçilən Əhməd Cavada qarşı iftira kampaniyası daha da genişlənir. Nəticədə istiqlal şairi Stalin dövründə sovet repressiya rejiminin qurbanı olur.

Əhməd Cavad 1937-ci il martın 21-də "xalq düşməni" damğası ilə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılır, may ayında isə həbs edilir. Həmin il oktyabrın 12-dən 13-nə keçən gecə (bəzi mənbələrdə oktyabrın 9-da) Bakıda 15 dəqiqəlik məhkəmənin qərarı ilə ona güllələnmə hökmü kəsilir. Oktyabrın 14-də isə Əhməd Cavadın ailəsi həbsxanaya salınır.

1938-ci ildə Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə xanım 8 illik həbs cəzası ilə Qazaxstana sürgün edilir.

1955-ci il avqust ayının 19-da Əhməd Cavada özünə və ailəsinə "işində cinayət tərkibi olmadığına görə" bəraət verilir...

Nəşr olunmuş kitabları

Əhməd Cavad 1919-cu ildə "Azərbaycan" qəzetində bir sıra publisistik məqalələr dərc etdirmişdir. Onlardan "Ömər Faiqın başına gələnlər" (3 fevral), "Ələkbər bəyin mərasimi-dəfini" (11 aprel), "Abbaszadə Mirzə Abbasın yubileyi" (2 iyun), "Denikin və Gəncə" (4 iyun), "Rövşən Əşrəf bəy" (24 oktyabr) və başqa yazılar daha çox maraq doğurur.

Tədqiqatçı Abbas Çingizov "Ədəbiyyat qəzeti"-nin 22 may 1992-ci il tarixli nömrəsində Əhməd Cavadın "Gəncədə istiqlal günü" adlı məqaləsini nəşr etdirmişdir. Həmin məqalə müəllifin 28 may 1919-cu ildə Gəncədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının ilk ildönümünə həsr olunmuş bayram təntənələri haqqında təəssüratdan ibarətdir.

Yaradıcılığa lirik şeirlə başlayan Əhməd Cavadın **"Qoşma"** adlı ilk şeirlər kitabı 1916-cı ildə Bakıda "Açıq söz" mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Burada şairin əsasən 1911-1916-cı illərdə yazdığı, qəzet və jurnallarda dərc etdirdiyi əsərləri toplanmışdır.

Şairin tədqiqatçısı professor Əli Sələddinin məlumatına görə, həmin kitabın çapı zamanı şair Batumda olmuşdur. Şeirlər əvvəlcədən o qədər hüsn-rəğbət qazanmışdır ki, onları bir toplu şəklində doktor Xosrovbəy Sultanonovun şəxsində "Cəmiyyəti-Xeyriyyə" nəşr etdirmişdir. Cavad bu hadisədən bir il sonra xəbər tutmuş, Bakıya göndərdiyi "Təşəkkür" adlı məktubu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin redaktə etdiyi "Açıq söz" qəzetinin 1917-ci il 24 may nömrəsində dərc edilmişdir. Məktubda deyilir: *"Qoşma"* adı altında şeirlərimin kitabça şəklində çap olunmasına mənəvi və maddi yardımları toxunan Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndəsi doktor X.Sultanova mübarək qəzetiniz vasitəsilə ürəkdən təşəkkürümü təqdim etməyinizi rica edirəm" [Cavad, 1992, I c.: s.5].

Əhməd Cavad Azərbaycan Maarif İşləri İttifaqına yazdığı ərizədə bildirirdi: *"1916-cı ildə "Qoşma" adlı 1-ci şeirlər məcmuam çıxdı. Şeirdə intixab etdiyim üsul gerek Azərbaycanda, arzusa, bəlkə Türk ölkələrində bir yenilik olaraq tələkki edildi"* [Cavad, 7, I c.: s. 113-136].

Əhməd Cavadın **"Dəlğa"** adlı ikinci şeirlər kitabı 1919-cu ildə Bakıdakı Hökumət mətbəəsində nəşr olunmuşdur. "Birinci təb. İkinci kitab" qeydi ilə çıxan 38 səhifəlik bu nəşrin əvvəlində şair "Bir-iki söz" adlı girişdə yazır: *"Bu kitabça say hesabına ikinci kitabçadır. "Qoşma"-nın qazandığı hüsn-təvəccöh bunu da təb etdirirdi. İçərisində yeni parçalar olduğu kimi, pək əskiləri də vardır. Quruluşu tarix etibarilə deyildir. Verilən izahatlar yoldaşlardan bir qisminin israrı üzərinədir. Varın verən utanmaz. Cavad"* [Cavad, 7, I c.: s. 137].

Kitabda şairin əsasən 1914-1919-cu illərdə yazdığı şeirləri toplanmışdır. Burada milli-azadlıq hərəkatı və müstəqillik ideyaları ilə bağlı poetik örnəklər üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan şairin "Azərbaycan bayrağına", "Bən kiməm", "Gəlme", "Elin bayrağı", "Al bayrağa", "Röyasını görmüşdüm", "İstanbul", "Bismillah", "Çırpınırdın, Qara dəniz", "İngilis", "Ey əsgər", "Türk ordusuna",

"Şəhidlərə" və s. kimi əsərləri o dövrün ictimai-siyasi ab-havasının bədii ifadəsi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Buna görə tədqiqatçılar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış poeziyasının ən bariz nümunəsi kimi "Dalğa" kitabına daha çox müraciət edirlər [Cavad, 7, I c.: s. 137-157].

Kitab şairin "Azərbaycan bayrağına" şeiri ilə açılır. Şeirin epigrafinda müəllifin belə bir qeydi var: "İngilislərin Bakıya gelişindən sonra birinci dəfə Bakıya getdiyim vaxt – 10 aprel 1919-da Parlament binası üzərində dalğalanan milli bayrağa söylənmişdir" [Cavad, 2005: s. 127].

***Türküstan yelləri öpüb alınırı
Söylüyor dərini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərmağan yollasın yara, bayrağım!***

***Gedərəkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən Dövlət quşu, qondu başıma!
İzn ver gözümdə coşan yaşıma -
Dinlətsin dərini aha, bayrağım!*** [Cavad, 2005: s. 127].

Şairin 16 iyul 1918-ci ildə Bakının Yasamal kəndində qələmə aldığı şeirlərdən biri "Bismillah" adlanır. "Həmin tarixdə türk əsgəri tərəfindən Bakıya hücum edildiyi vaxt yazıldı" qeydi ilə dərc olunan həmin şeirdə o, xilaskar türk ordusunun Azərbaycana gelişini alqışlayır:

***Ey hərbin taleyi, bizə yol ver, yol!
Son ey gözəl dəniz, gəl türkə ram ol!
Sən ey sağa, sola qılınc vuran qol,
Qollarına qüvvət gələr, bismillah!*** [Cavad, 2005: s. 137].

Tarixdən bellidir ki, həmin il sentyabrın 15-də Qafqaz İslam Ordusu Bakını rus hərbi qüvvələrindən, erməni daşnak quldurlarından və ingilis əsgərlərindən tamamilə azad etmişdi.

Şair "Ey əsgər" adlı şeirində isə türk ordusuna məhəbbətini belə ifadə edir:

***Qardaşlığım fərmanına baş əyib,
Məzlumların imdadına yetişdin!
Qaranlıqda süngünə sana yol açdı,
Sən o yoldan muradına yetişdin!*** [Cavad, 2005: s. 142].

Əhməd Cavad "Bu parça Bakını fəth edən əsgərlərə ithaf edilmişdir" qeydi ilə çap etdirdiyi "Türk ordusuna" şeirində də xilaskarları sevgisini poetik dillə bu cür bildirir:

***Ey şanlı ölkənin şanlı ordusu,
Unutma Qafqaza girdiyin günü!
Gəlirəkən qovmağa Turandan Urusu,
Ayağını Qara dəniz öpdümü?!*** [Cavad, 2005: s. 143].

Kitabdakı "Çırpınırdın, Qara dəniz!" şeirini Əhməd Cavad Türkiyə səfərindən qayıtdıqdan sonra 14 dekabr 1914-cü ildə Gəncədə qələmə almışdır. Türk xalqına məhəbbət duyğularının poetik ifadəsi olan bu şeir qısa zamanda böyük şöhrət qazanmışdır:

***Çırpınırdın, Qara dəniz,
Baxıb Türkün bayrağına!
"Ah!..." deyərdin, heç ölməzdim
Düşə bilsəm ayağına!*** [Cavad, 2005: s. 140].

1918-ci ildə Qafqaz İslam Ordusu Bakını azad etdikdən sonra Üzeyir Hacıbəyli "Çırpınırdın, Qara dəniz" şeirinə musiqi bəstələmişdi. Bundan sonra şeir Türk dünyasında "Yol ver Türkün bayrağına" adı ilə məşhurlaşmışdı.

Şair Rəfiq Zəkə Xəndan xatirələrinə əsasən yazır ki, "Bu şərqini dahi Atatürk çox sevirdi. Şərqini ilk dəfə dinlərkən Atatürkün gözləri yaşarmışdır".

***Dost elindən əsən yellər,
Bana şeir, salam söylər!
Olsun bizim bütün ellər
Qurban Türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına!..*** [Cavad, 2005: s. 140].

Əhməd Cavadın "Dalğa" toplusu zamankı ədəbi-mədəni həyatda əlamətdar hadisəyə çevrilmiş, "Azərbaycan" qəzetinin 11 noyabr 1919-cu il tarixli nömrəsində tənqidçi Əhməd Həmdi Qaraağazadənin "Ə.H" imzası ilə "Dalğa" şairi Ə.Cavad" adlı geniş resenziyası dərc olunmuşdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üzü olmuş, Cümhuriyyətin süqutundan sonra Türkiyəyə mühacirət etmiş müəllif bütövlükdə şairin poetik yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. O yazırdı: "...*"Qoşma"* Cavad əfəndi üçün bir eskizidisə, "Dalğa" da onun mütəllibidir".

"Azərbaycan kitabı" bibliografiyasının II cildində belə bibliografik təsvir var: "Cavad, Ə. Sıfı mübarizə. Moskva Şərq darülfünunundakı təqirrlərdən (yeni orada oxunan məruzələrdən). № 2. 1924. 24 s. 23 sm.). Джавад, А. Классовая борьба".

Sual yaranır: Nə üçün əksər tədqiqatçılar həmin nəşr haqqında öləri məlumat verməklə, üstəlik kitabın 1924-cü il əvəzinə 1921-ci ildə nəşr olduğunu yazmaqla kifayətlənmişlər? O dövrdə Əhməd Cavad Moskva Şərq

darülfünununda dərs keçirdimi? Moskva Şərq darülfünunu deyərək o zaman çox məşhur olan, 1925-ci ildən Nəriman Nərimanovun adını daşıyan Moskva Şərqşünaslıq İnstitutunu nəzərdə tutulur? 1924-cü ildə çapdan çıxmış "Sinf mübarizə" kitabının məzmun baxımından təhlili indiyə qədər araşdırmadan nə üçün kənarda qalmışdır?

Xatırlatma: Əhməd Cavad 1922-1926-cı illərdə Bakıda Ali Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat və tarix fakültəsinə qiyabi təhsil alırdı. O, 1924-cü ilin əvvəlində həbsdən azad ediləndən sonra müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olur, Nəriman Nərimanov adına Bakı Sənaye Pedaqoji Texnikumunda türk dili fənnindən dərs deyir, eyni zamanda respublikada buraxılan ilk dərslərin və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında bir maarifçi-pedaqog kimi xüsusi fəallıq göstərirdi. Bununla yanaşı Azərbaycan Şura Yazıçılar Cəmiyyətinin katibi, "İnqilab və mədəniyyət" dərgisinin məsul kitabı idi.

1928-ci ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində müsavətlərin nəşrə hazırladıqları "İstiqlal uğrunda" məcmuəsində Əhməd Cavadın on şeiri də dərc olunmuşdu. Bu ərsəyə tənqidçi və ədəbiyyatşünas Əli Nazim Moskvada çıxan "Peçat i revolyusiya" ("Печать и революция" – "Mətbuat və inqilab") ədəbi-tənqidi jurnalının 1929-cu il 7-ci nömrəsində şairin Türkiyədə bir neçə şeirinin dərc olunması haqqında məlumat yaydı. Əhməd Cavadı gözü götürməyən bəzi qələm yoldaşları bu hadisəni qarayaxmaya çevirərək, şairi ittiham etməyə girişdilər. "Kommunist" və "Bakinski raboçi" qəzetlərində onun əleyhinə imzalı-imzasız böhtan xarakterli sissilə yazılar dərc olundu. Bu yazılarda şair millətçi, türkçü, müsavəti kimi suçlandırılır, tənqiddən daha çox təhqir olunurdu.

Əhməd Cavad öz növbəsində böhtanlardan qorunmaq məqsədi ilə "Kommunist" qəzetinin 31 oktyabr 1929-cu il tarixli nömrəsində "Şiddətli protesto edirəm" adlı bir məqalə dərc etdirdi. O böhtanlara belə cavab verdi: "Apriel inqilabından sonra əlaqədar olmadığım bir təşkilat tərəfindən nəşr edilən bu kitabdan xəbərim olmadığı kimi, hansı parçalarımın da oraya düşdüyündən xəbərim yoxdur. Lakin nə olursa-olsun, Azərbaycan Şura quruluşu əleyhinə olan bir kitabda yazılarımın fitnəkarlıqla nəşr edilməsinə, şeirlərimin bir siyasi alət olaraq qullanılmasına qarşı şiddətlə etiraz edirəm" [Cavad, 1992, I c.: s.25].

Dəqiqləşdirmə:

Bir çox elmi məqalələrdə, tədqiqat əsərlərində və kitablarda indiyə qədər "İstiqlal uğrunda" məcmuəsinin adı səhvən "İstiqlal məcmuəsi" kimi, Əhməd Cavadın bu topluda dərc olunmuş şeirlərinin sayı isə on (10) əvəzinə on altı (16) olaraq göstərilir. Bu yanlışlığın aradan qaldırılması çox vacibdir.

("İstiqlal məcmuəsi"nin təkrar Bakı nəşri (2015) haqqında bu məqalədə ətraflı bəhs olunur).

1930-cu ildə Azərnəşrdə köhnə latın qrafikasında "Rədd olsun çadra" adlı 64 səhifəlik kitab üç min nüsxə tirajla çap olundu. Kitabda çadra əleyhinə yazılmış məqalə, hekayə və şeirlər arasında Əhməd Cavadın "At bu çadranı" şeiri də (21-25-ci səhifələr) verilmişdir.

Apaşdığımız araşdırmalara əsasən, 1937-1957-ci illərdə Azərbaycanda Əhməd Cavadın əsərləri nəşr edilməmişdir.

1958-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı şairin kiçik formatlı 176 səhifəlik "Şeirlər" kitabını çapdan buraxmışdır. Şairin 60 seçmə şeirinin toplandığı bərk cildli bu kitab 10 min nüsxə tirajla yayımlanmışdır. Buraxılış məlumatında cildin redaktorunun rəssam Ə.Dadaşov olduğu göstərilə də, Əhməd Cavadın forzasda verilən ağ-qara rəngli portretinin müəllifinin adı qeyd olunmamışdır.

Nəşrin redaktoru Məmməd Rahim eyni zamanda "Əhməd Cavad (1892-1937)" adlı əhatəli giriş məqaləsi yazmış, şairin Oktyabr çevrilişindən əvvəlki və sonrakı ədəbi yaradıcılığı barədə əsasən tənqidi təhlillər vermişdir. O, Əhməd Cavadın "Qoşma" və "Dalğa" kitablarındakı şeirləri haqqında danışarkən "yaradıcılığının ilk illərində Əhməd Cavad qabaqcıl fikirlərdən çox uzaqdır", "Onun dünyagörüşünə pessimist bir əhvali-ruhiyyə, mürtecelik və millətçilik hakimdir" kimi mülahizələr söyləyir: "Görkəmli şair Əhməd Cavad öz şeirlərini ilk dəfə kitabça halında 1916-cı ildə çap etdirmişdir. "Qoşma" adlanan bu kitabçadakı şeirlərin tarixindən məlum olur ki, Əhməd Cavad Birinci Cahan müharibəsindən bir il qabaq yaradıcılıq aləminə atılmışdır. Bu zaman o, qanlı müharibədən dəhşətə gələn, ümidini itirən, insanın səadətə çatması üçün çıxış yolu tapmaqda aciz qalan bir əhvali-ruhiyyəni tərənnüm etmişdir. Əhməd Cavad bu dövrdə xalqı oyatmaq, onu mübarizəyə çağırmaqdan uzaq idi. Bu illərdə onun şeirlərinin ruhunu göz yaşlarında boğulmaq, inləmək təşkil etmişdir" [Cavad, 1958: s.3].

Bununla yanaşı, Məmməd Rahim şairin həmin dövr yaradıcılığındakı müsbət meyilləri də təqdir edir. Məsələn: "Gözəl şeir nümunələri yaradan, canlı xalq dilində yazan Əhməd Cavad hələ 1913-cü ildə dilimizi fars, ərəb sözləri ilə zibilləyənlərə qarşı öz etiraz səsini qaldıraraq yazırdı:

"Od" etmədi, yağdı "atəş" başına,
"Siyah" qondardılar "qara" qaşına.
Alınır "dil"ləri "zəban" verilir,
İsmaflanıb "baran", "yağmur" kəsilir.
"Ağ"ları "bəyaz"a, "sarı"sı "zərd"ə
Döndü, can dayanmaz bu ağır dərdə.
Nədir bu qiyamət, nə işdəsiniz?
Ey bizim qocaman ədiblərimiz?
Yaxasından tutub bu "eloğlu"nu
Farsın, ya ərəbin bir "həmvətən"i
Şəklinə soxdunuz, baxınız, sonra
Oxunacaq lənət belə yazana! [Cavad, 1958: s.4-5].

Ön sözdə daha sonra oxuyuruq: "Şair Əhməd Cavadın "Qoşma" kitabından sonra çap etdirdiyi əsər "Dalğa" adlanır. Bu kitabı ilə Əhməd Cavad öz şairlik istedadını geniş xalq kütlələrinin xidmətinə deyil, xalqı istismar edən,

onun cəhəlet və işgəncələr içərisində yaşamasına səbəb olan burjuazianın xidmətinə verir. Hərgah "Qoşma"da biz onun xürafata, din mübəllighi mollalara, axundlara hücumunu görürdükse, "Dalğa"da Əhməd Cavadın mürtəce, millətçi fikirlər ifadə etdiyinə şahidi oluruq. O, eyni zamanda din və xürafat əsarətində qalaraq, xalqı geri çəkən, allaha və dinə inanmağa çağıran zərərli əqidələr də tərənnüm etmişdir. O, turançılıq, pantürkizm kimi mühafizəkar fikirlərə uyaraq, yaxasını xeyli müddət bu əhvali-ruhiyyədən qurtara bilməmişdir. Onun yaradıcılıq imkanlarının çərçivəsi daralmış, və bir sıra əsərləri bir növ quru, cansız çıxmışdır" [Cavad, 1958: s.5].

Fikrimizcə, ön söz müəllifinin bu fikirləri yetərinə ciddi ittiham kimi səslənir...

Əhməd Cavadın sovet dövründə yazdığı əsərlərdən bəhs edərkən Məmməd Rahim: "o, yeniliyi aydın ifadə etməkdə çətinlik çəkirdi", "illər keçdikcə Əhməd Cavadın yaradıcılığında yeni motivlərin əmələ gəldiyini", "yeni dövrü böyük ruh yüksəkliyi ilə tərənnüm etdiyini" vurğulayır: "Qurulan bu yeni dünya şair Əhməd Cavad da təsir etməyə bilməzdi... Yeni dünya, coşqun həyat eşqi, qurmaq, yaratmaq həvəsi ilə dolu olan namuslu insanların fədakarlığı, saflığı şair Əhməd Cavadı da müasir insanlardan, həyatdan yazmağa çağırırdı. O da öz yaradıcılığında müəyyən dönüş yaratmağa çağırırdı. Köhnə əhvali-ruhiyyə ilə – bədbinliklə yeni əhvali-ruhiyyə – nikbinlik şairin daxili aləmində mübarizəyə girdi, çətinliklə olsa da yenilik onun dünyasında qələbə çalmağa başladı" [Cavad, 1958: s.3-16].

Yeri gəlmişkən, Əhməd Cavadın 1991-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatında işıq üzü görmüş "Sən aqlama, mən aqlaram" şeirlər və poemalar kitabında şairin oğlu Niyazi Axundzadənin son söz əvəzi kimi "Atam Əhməd Cavad" məqaləsi də dərc olunmuşdur. Onun bu məsələ ilə bağlı bir abzaslıq fikirlərini tam verməyi məqsəduyğun sayırıq:

"Atam bəraət qazanandan sonra 1958-ci il də "Şeirlər" adlı kitabı çapdan çıxanda çox sevindim. Kitaba giriş məqaləsini oxuyanda isə dilxor oldum. Yəni Əhməd Cavad, onun şeirlərinə ciddi ittihamla bənzəyən tənqidi qeydlər vardı... Axı Əhməd Cavad tənqidi xirtdəkdən yuxarı görmüşdü. Bəs deyilmi?! Bir şeyi başa düşmək lazımdır ki, Əhməd Cavad məhdud adam deyildi, geniş düşüncəli, hərtərəfli, zövqlü, mədəni bir şəxsiyyət kimi tanınırdı. Belə bir adam haqqında "yeniliyi aydın ifadə etməkdə çətinlik çəkirdi" demək böyük ədalətsizlikdir, böyük səhvdir. Əhməd Cavad təpədən-dimağa qədər əsl şair təbiətinə malik; bütün varlığı ilə xalqa, torpağa bağlanan; onun arzu və istəkləri ilə nəfəs alan ilhamlı, coşğun bir insan kimi yazıb yaradırdı. Təsevvür edin ki, onun həyat yolu əziyyətli, çətin, eyni zamanda müsibətli olmuşdu. Buna baxmayaraq həmişə nikbin qalırdı. Halbuki yenə həmin məqalədə onu bədbin kimi qələmə vermək cəhdi olduqca pisdır və xoşagəlməzdir. "Bu lirik əsərlərin bəziləri öz ruhu etibarilə bədbinlik və ruh düşgünlüyü ilə doludur" fikri əsaslı deyil, göydəndüşmədir, otuzuncu illərin damğalı sözlərinin təkrar etməkdən başqa bir şey deyildir. Çünki həzin, intim duyğulu şeirlər heç də tək-cə bədbinlik

və ümitsizlik duyğularını aşılamaq. İnsan həyatında hər şey olur, sevinc də, kədər də, lap elə bədbinlik də, ümitsizlik də! Əgər atam bu duyğulardan da yazıbsa, burda pis nə var?! Onun sovet dövründəki yaradıcılığını götürsək, poeziyasında nə qədər işıqlı və maraqlı cəhətlərin olduğunu görə bilərik. Əvvəlcə onu deməyi borc bilirəm ki, Əhməd Cavad Leninə, Oktaybr, yeni quruculuğa dair ardi-arası kəsilmədən, dalbadal çoxlu şer yazmış, gəncliklə ayaqlaşmağa çalışmış, dövrün, həyatın nəbzini tutmağı bacarmışdır. İkincisi, onun şeirlərində yeni əməllərin, işlərin, xarüqələrin, dostluq, qardaşlıq və beynəlmiləllik duyğularının tərənnümü çox güclü olmuşdur" [Cavad, 1991: s.200-201].

1990-cı ildə Ankarada Əhməd Cavadın "Çırpınırdı Qara dəniz" şeirlər kitabı nəşr edilmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra Əhməd Cavadın ədəbi irsi dəfələrlə nəşr edilmişdir.

1991-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatı onun "Sən aqlama, mən aqlaram" adlı şeirlər və poemalar kitabını 30 min nüsxə tirajla nəşr edərək oxuculara ünvanlamışdır. Kiçik formatlı, qalın cildli, 208 səhifədən ibarət bu kitabın tərtibçiləri Tofiq Mahmud və Rəhman Həsənovdur. "Ruhların kölgəsində" adlı ön sözün müəllifi şair Məmməd Aslan, "Atam Əhməd Cavad" adlı söz sözün müəllifi isə Niyazi Axundzadədir.

Annotasiyada deyilir ki, "kitabda ömrü faciələr mənəşəsində əriyib yox olan nakam şairimizin acılı-şirinli günlərinin, bəla girdəbləri işində qaralan ovqatının poetik döyüntüyə çevrilən unudulmaz öməkləri toplanmışdır.

Əhməd Cavadı udan amansız talenin üstündən buludlar ayazıyandan sonra şairin işıq üzü görən ikinci kitabıdır" [Cavad, 1991, s.7].

Kitab "Maralsız qaldınız, a qarlı dağlar", "Sən aqlama, mən aqlaram, gözəlim", "Mən çeynənən bir ölkənin "Haqq!" bağırən səsisiyəm", "Həyat həyatdır yenə", "İmansızlar və anlır", "Quq-qulu-qu" adlı yeddi bölmədən ibarətdir. Kitaba rəssam F.Şahbazov maraqlı illüstrasiyalar çəkmişdir.

Yenə həmin ildə (1991) Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı "Nicat" nəşriyyatında sənətkarın 32 səhifəlik "Haqq bağırən səs" kitabçasını 25 min nüsxə tirajla çapdan buraxdırmışdır. Nəşrin tərtibçisi və ön sözün müəllifi Aybəniz Əliyeva, redaktoru isə Məhərrəm Səfərlı, texniki redaktoru isə Sevdə Vəliyevadır. Yumşaq cildə Əhməd Cavadın portreti yerləşdirilsə də, titul səhifəsində rəssamın adı göstərilməmişdir. Kitabçada şairin 20 şeiri verilmişdir. Aybəniz Əliyeva "Azərbaycan istiqlalının tərənnümçüsü" adlı ön sözde vurğulayır: "Şeirlərindən seçdiyimiz bu nümunələri onun 100 illik yubileyinə kiçik hədiyyə kimi oxuculara təqdim edirik – axı şairin əsərlərinin hər yeni nəşri onun yenidən doğuluşudur..." [Cavad, 1991, s.7].

1992-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi Əhməd Cavadın ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"ni çap etmişdir. Əsərləri toplayıb tərtib edən, ərəb qrafikalı əski əlifbadan kiril qrafikalı əlifbaya köçürən, kitaba

müqəddimə, izah və qeydlər yazan Əli Saləddin, kitabın rəssamı Stanislav Şatikovdur.

"Seçilmiş əsərləri"n 328 səhifə həcmində olan I cildinin redaktoru İlyas Tapdıqdır. Annotasiyada qeyd olunur ki, Əhməd Cavadın Gəncə mədrəsəsində oxuduğu illərdən başlamış, Birinci cahan müharibəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Oktyabr çevrilişindən sonrakı dövrdə qoşduğu mənzum əsərləri burada öz əksini tapır. Sovet dövründə – öz sağlığında şairin heç bir kitabı nəşr edilmədiyi üçün bu nəşrə daha əvvəllər çıxmış "Qoşma" və "Dalğa" kitablarında, eləcə də qəzet və jurnallarda dərc olunmuş şeirləri daxil edilmişdir. Bu da qeyd olunur ki, kitabda şairin tərcümələrindən nümunələr də verilmiş, eləcə də bəzi əsərlər ilk dəfə işıq üzü görmüşdür.

Əhməd Cavadın ədəbi irsinin tipoloji tərkibini, janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən professor Əli Saləddin "Müqəddimə"də yazır: *"Kitaba görkəmli sənətkarın indiyədək çap olunmamış əsərləri – şeirləri, hekayələri, romanı, bədii-publisistik məqalələri, məktubları, yazışmaları, iri həcmli elmi əsərləri, traktatları, yol qeydləri, tarixi-etnoqrafik yazıları və sair yaradıcılıq nümunələri daxil olmuşdur. Onlardan bəziləri repressiya dövründə müsadirə olunmuş, yandırılmış, tələf edilmiş, bir hissəsi isə haradasa dostlarında, tanışlarında, qohumlarında, həmyerlilərində qorunub saxlanılmışdır. Hazırda əlimizin altında xeyli qeyri-mətbu şeirləri, bayatıları, məqalələri və tərcümə əsərləri, eləcə də məktubları və digər yazıları vardır"* [Cavad, 1992, I c.: s.5].

"Seçilmiş əsərləri"n II cildi 240 səhifədən ibarətdir. Annotasiyada qeyd olunur ki, bu cildə Əhməd Cavadın 1910-cu illərdən başlayaraq yazdığı hekayələri, məqalələri, Birinci Cahan müharibəsindən göndərdiyi cəbhə xəbərləri, Xeyriyyə cəmiyyətinin xətti ilə gördüyü işlərə həsr olunmuş yazıları, publisist yaradıcılığında nümunələri, müxtəlif münasibətlərlə çıxışları, şairin arxivindən qeydləri, ayrı-ayrı dövrlərdəki onun "mühakimələri"nin stenoqramlarından müəyyən səhifələri daxil edilmişdir. Ə.Cavad haqqında həm də xeyli mətbu yazılar, natamam "sənamələr" vardır. Buna görə də bu mənbələrdən bəzi parçaları kitabda yer verilmişdir. kitaba müəllifin tərcüməçilik sənətindən – böyük türk dramaturqu Ə.H.Hamidin "Hind gözəli" əsərinin sərbəst tərcüməsi də əlavə olunmuşdur [Cavad, 1992, II c.].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq 2005-ci ildə Əhməd Cavadın **"Seçilmiş əsərləri"** nəşr edilmişdir. "Şərq-Qərb" nəşriyyatında 296 səhifə həcmində nəfis tərtibatla buraxılmış bu kitab "Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. I ki cildə. Bakı: Azərneşr, 1992" nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır. "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" seriyasında işıq üzü görən bu kitab 25 min nüsxə tirajla çap olunmuş və ölkə kitabxanalarına hədiyyə verilmişdir.

Bircildliyin tərtibçisi Əli Saləddin, buraxılışına məsul Əziz Gülləliyev, tərtibatçı-rəssam Nərgiz Əliyevadır. Bu kitabda görkəmli milli şairimizin mədrəsə şeirlərindən başlamış, Birinci dünya müharibəsi, Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti dövrü və sonrakı illərdə qoşduğu mənzum əsərlər, o cümlədən etnoqrafik etüd və hekayələri toplanmışdır.

Professor Yaşar Qarayev "Cümhuriyyət dövrü və onun poeziyada yaddaşı – Əhməd Cavad" adlı ön sözündə yazır: *"İntibah" deyəndə ilkin xatırlanan Nizami olur. "Məhəbbət" deyəndə birinci Füzulinin adı çəkilir. "Cümhuriyyət" deyəndə yada hamıdan əvvəl Əhməd Cavad düşür.*

Üçrəngli bayraq emblemi var tariximizdə. Üçrəngli poeziya bədii yaddaşa hamıdan əvvəl Əhməd Cavadın qələmi ilə həkk olunmuşdur" [Cavad, 2005: s.6].

2012-ci il fevral ayının 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev "Əhməd Cavadın anadan olmasının 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" Sərəncam imzalamışdır. Prezidentin Sərəncamına əsasən həmin il (2012) Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə "Təhsil" nəşriyyatı Əhməd Cavadın 192 səhifəlik **"Sən olasan gülüstan: seçilmiş əsərləri"** kitabını 500 nüsxə tirajla çapdan buraxmışdır.

Annotasiyada qeyd olunur ki, kitabda Əhməd Cavadın müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeirləri, hekayələri, tərcümə yaradıcılığında bir nümunə, publisistik məqalələri və repressiyaya məruz qalmamışdan əvvəl ayrı-ayrı yaradıcılıq nümunələrinə görə ittiham olunarkən etiraz çıxışları toplanmışdır. Kitab hazırlanarkən şairin 1992 və 2005-ci illərdə çap olunmuş "Seçilmiş əsərləri"ndən istifadə edilmişdir.

Kitaba tərtibçi Nərgiz Cabbarlı "Giriş" adlı ön söz yazmış, şairin "Sən öylə bir şeirsən ki, sevməyənlər anlamaz" misrasını yazısına epiqraf kimi vermişdir [Cavad, 2012, s.5-22].

"Əhməd Cavad həyatının əlamətdar illəri" bölməsi şairin ömürlüyünə xronoloji ardıcılıqla yıqcam şəkildə ayna tutur [Cavad, 2012, s.23-26].

Kitab "Yaralıdır könlüm quşu, yaralı, Yaralandı yazıq şair olalı", "Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!", "Baxdı qurbanına qurban olduğum...", "Mədrəsə şeirlərindən", "Mənə də yer göstər, dincəlim, qızım! Yalqızlıq yamandır, qoy gəlim, qızım", "Bizdən haqqı-hesab soranlara bax!", "Hekayə", "Tərcümə", "Məqalələri" bölmələrindən ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, 1928-ci ildə Türkiyədəki Milli Azərbaycan nəşriyyatı İstanbulun Orxaniyyə mətbəəsində ərəb qrafikalı əski əlifba ilə 168 səhifəlik "İstiqlal uğrunda" məcmuəsini çap etdirmişdi.

2015-ci ildə "Qələm" nəşriyyatı həmin toplunu "Qələm yazanı qılinc pozmaz!" seriyasında yenidən nəşr etmişdir. Məcmuənin cildində **"İstiqlal uğrunda. Mühacirət şairləri. Əhməd Cavad. Gültəkin. Xanım. Gülsənəm. Sənan. Əli Usta. Məsud Səfvət. H. Həmidzadə. Ə. Yusif. Nəfə Şükri. Azərizadə. Gülsüm Xanım. İsmayıl Zöhdü"** sərlovhəsi verilmişdir. Kitabın üz qabığında 1928-ci ildə nəşr olunan orijinal şəkil istifadə olunmuşdur.

Məcmuənin "Redaktordan" adlı ön sözündə bildirilir ki, bütün Şərqdə və Türk dünyasında ilk demokratik respublikanın – Azərbaycan Cümhuriyyətinin birinci istiqlal dövrünün tərənnüm edən, lirik şeirlərdən ibarət olan bu almanax ilk

dəfə 1928-ci ildə Türkiyədə ərəb hürufatı ilə işıq üzü görmüşdür. Mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin bu əsərləri latın qrafikasında yünidən nəşr olunur [İstiqlal uğrunda, s.4].

"Milli Azərbaycan Nəşriyyatı tərəfindən" başlıqlı, əsasən ərəb-fars tərkibli təqdimat yazısından aydın olur ki, məcmuəni nəşrə hazırlayanlar Azərbaycan türklərinin "ruhundakı hürriyyət və istiqlal eşqini qardaş bir mühitə tanıtmmaq məqsədilə mətbu və qeyri-mətbu, müxtəlif zamanlarda yazılan və müxtəlif səhifələrdə dərc edilən milli nəşidlərin bir arada təb və nəşrini" çoxdan bəri düşünürmüş.

Buradan bilinir ki, nəşriyyat bu məcmuənin tərtibini Kamal bəy adlı bir ziyalıdan xahiş etmişdir [İstiqlal uğrunda, s.5].

Kamalin qələmə aldığı "Bir müqəddimə" adlı giriş sözü məcmuənin məqsəd və amalı, burada öz əksini napan şərlərin məzmunu və mənalari haqqında aydın təsəvvür yaradır. O yazır: "İstiqlal uğrunda" – bu, Azərbaycan istiqlalının eşqi və həsrətilə yanan qəlblərin həmləsini və acısını duyan həssas qələmlərdən çıxmış nəşidlərin bu gün əldə mövcud bəzi parçalarını ehtiva edən bir şeir məcmuəsidir" [İstiqlal uğrunda, s.6].

Onu da vurğulayaq ki, Kamal Gültəkin, Azərizadə və digər milli ruhlu şairlərlə yanaşı Əhməd Cavadın istiqlal ovqatlı yaradıcılığını da ədəbi təhlilə cəlb edir. O yazır: "Ə.Cavad istiqlalın nədən meydana gəldiyini anlatmaq istədiyi vaxt onu bir qəlb aşinalığı və qəlb rabitəsinə icra ilə:

***Qələm əldə ilhamımı dinlərkən,
Sən qəlbimin duruşundan yarandın -***

demişdir" [İstiqlal uğrunda, s.11].

"İstiqlal uğrunda" məcmuəsi 9 bölmədən ibarətdir: "Bayrağı təbrik", "İstiqlal məfkurəsi", "Vətən srevgisi", "Türk qardaşlığı", "Qəhrəman mücahidlərə", "Şanlı istiqlal mücadiləsi", "Rəmzi parçalar", "Mücadilə şərqiləri", "Milli cihad cazibələri".

Məcmuənin ayrı-ayrı bölmələrində Əhməd Cavadın 10 şeiri ("Milli bayrağımıza", "Al bayrağa", "Nədən yarandın?", "Göy göl", "Bismillah", "Qalx", "Mənəm", "Sən ağlama", "Bir gül əkdim", "Bir gün") verilmişdir.

"Rəmzi parçalar" bölməsində Əhməd Cavadın "Bir gün" şeirindən bu bənd proloq kimi verilmişdir:

***Yaxında didərn nəşib olmasa,
Ümidsizlik bəni düşürməz yasa!
Alaraq əlimə dəmirdən əsa
Bir gün hüsuruna gələcəyəm bən!*** [İstiqlal uğrunda, s.88].

"Milli cihad cazibələri" bölməsi belə bir qısa təqdimatla başlayır: "Bu fəsilə dərc etdiyimiz iki məqalədə istiqlal aşığı olan Azərbaycan mücahidlərinin

milli cihad şövqüylə yazdıqları şeirlərdən bəzi parçalar verilmişdir" [İstiqlal uğrunda, s.104].

Burada Azərbaycanın "İnqilab nəğmələri və yaxud həbsxana şeirləri" ("Yeni Qafqasya", 28 may 1927), Mirzə Bala Məhəmmədzadənin "Əli Usta və şeirləri" ("Azəritürk"dən) adlı məqalələri dərc olunmuşdur.

Məcmuənin 136 səhifəlik təkrar nəşrinə şair-şərqşünas Hafiz Rüstəm əhatəli "Son söz əvəzi" yazmışdır.

Məcmuənin təkrar nəşrinin 103-cü səhifəsində "Azərbaycan himni" başlığı ilə hazırkı Dövlət himnimizin mətni yerləşdirilmiş, şeirin müəllifi göstərilməmiş, səhifənin sonunda belə bir redaktor qeydi verilmişdir: *"Məhz bu köhnə nəşrin orijinalında hinmin musiqisinin Ü.Hacıbəyliyə, sözlərinin Əhməd Cavadə məxsusluğu göstərilməyib. Eyni zamanda tarixi dil-üslub prinsipinə riayət edərək"hayatından keçən əsgər, "hər dəm can qurban", "sənə bir çox məhəbbət" ifadələrini olduğu kimi saxlamışıq"* [İstiqlal uğrunda, s.103].

Dəqiqləşdirmə: Burada milli ədəbiyyatımızın inkişafında xidmətləri olan sənətkarlardan heç birinin halal haqqına kölgə salmadan, heç kəsin layiq olduğu şöhrəti azaltmadan əlahəzrət ədalətin bərpasına yardımçı olmaq üçün bir sıra mühüm məqamlara aydınlıq gətirmək, vacib suallara cavab vermək ehtiyacı yaranır.

Beləliklə ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1992-ci il mayın 27-də qəbul etdiyi "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında" Qanuna əsasən 1919-cu ildə bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov və şair Əhməd Cavad tərəfindən tərtib edilmiş "Azərbaycan marşı" Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni kimi təsdiq edilmişdir. Lakin elə o zamandan bəri cəmiyyətdə Dövlət Himninin mətninin həqiqi müəllifinin kimliyi barədə müxtəlif fikirlər səsləndirilir. Bəs şeirin əsl müəllifi kimdir: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında fəallıq göstərən şair Əhməd Cavad, yoxsa həmin dövrdə və ondan sonra maarifçi, pedaqoq, metodist, publisist, şair kimi tanınan, Ağəli bəy Nəsef, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhəhət kimi şairlərlə yaxın dost olan, Zülfüqar bəy Hacıbəyli və Üzeyr bəy Hacıbəyli ilə yaradıcılıq əməkdaşlığı edən, "Cəmo" imzası ilə şeirlər yazan Cəmo bəy Cəbrayılbəyli?

(Yeri gəlmişkən, bəzən ad oxşarlığına görə Cəmo bəy Cəbrayılbəyli ilə Cəmo bəy Hacınskini qarışdır salırlar. Cəmo bəy Hacınski Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının, Azərbaycan Məclisi-Məbusanının (Parlamentinin) üzvü, ictimai-siyasi və dövlət xadimi, teatr tənqidçisi və sənətsünas Doğmalarının da tədqiqlədiyi kimi ömründə şeir yazmayan və şeirə həvəsi olmayan Cəmo bəy Hacınskinin bu məsələyə daxli yoxdur).

Bu suallar da öz cavabını gözləyir: "İstiqlal uğrunda" məcmuəsində bütün şeirlərin və nəzm parçalarının müəllifləri mütləq şəkildə göstərildiyi halda, "Azərbaycan himni" adlı mətn nə üçün anonim verilmişdir?

Əhməd Cavadın arxivindəki sənədlər arasında bu şeirin heç bir əlyazmasına, yaxud bu mətnin ona məxsus olduğuna aid heç bir qeydə rast gəlinməməsi necə izah etmək olar?

Şairin öz sağlığında və ona bəraət verildən sonrakı ilk dövrlərdə nəşr olunmuş kitablarının heç birinə "Azərbaycan himni" adlı mətn nə üçün daxil edilməmişdir?

Üzeyir Hacıbəyli musiqi bəstələdiyi bu şeirin müəllifinin kimliyi haqqında nə üçün heç bir məlumat verməmişdir?

Əhməd Cavadın müəllifliyini təsdiqləmək üçün arxivlərimizdə hansı tutarlı faktlar, sənədlər, arqumentlər mövcuddur?

Xatırlatma 1: Haqqında bəhs olunan şeir ilk dəfə Əli Saləddinin tərtibində çapdan çıxmış ikicildliyin birinci cildinə "Milli marş (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin himni) adı ilə daxil edilmişdir (Cavad, 1992, C.1, s. 213).

Elə həmin il "Şərq-Qərb" nəşriyyatında çapdan çıxan 4 səhifəlik bukletdə "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni" latın və kiril qrafikalarında bu şeirin mətni və notu öz əksini tapmışdır. Burada "Musiqisi Üzeyir Hacıbəyovun, sözləri Əhməd Cavadındır" sözləri yazılmış, 2-3-cü səhifələrdə adı çəkilən şəxsiyyətlərin şəkilləri verilmişdir.

Xatırlatma 2: Müstəqilliyimizin müxtəlif dövrlərində bir sıra ədəbiyyatşünaslar "Azərbaycan marşı", "Milli marş" və ya "Azərbaycan himni" adları ilə məşhurlaşan bu şeirin əsl müəllifinin Cəmo bəy Cəbrayılbəyli olduğunu sübut etməyə çalışmış, fəqət bu araşdırmalar yarımçıq qalaraq başa çatdırılmamışdır. Bu şeirin həqiqi müəllifinin kimliyi ilə bağlı müzakirələr, mübahisələr, çəkişmələr müxtəlif məclislərdə bu gün də davam edir... Ona görə də mövzuya biryolluq son qoymaq üçün suallara açıq cavab verilməlidir...

Xatırlatma 3: Akademik Yaqub Mahmudovun baş redaktorluğu ilə 2004-cü ildə "Lider Nəşriyyat"da nəşr edilmiş ikicildlik "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası"nın I cildinin 279-cu səhifəsində bu suala belə cavab verilir: **"Azərbaycan Respublikasının hazırkı himninin mətninin müəllifinin Cəmo Cəbrayılbəyliyə məxsus olması fikri də var; belə ki, 1919-cu ildə Bakıda dərc edilən "Milli nəğmələr" kitabındakı "Vətən marşı" şeirinin mətni indiki himnin sözləri ilə eynidir. Şeirin sonunda isə "Cəmo bəy" imzası qeyd olunmuşdur".**

Tərcüməçiliyi ilə çap olunan kitablar

Əhməd Cavad dünyanın bir çox klassiklərinin ədəbi əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirmiş mütərcim kimi də şöhrət qazanmışdır. Tədqiqatçılar onun ilk dəfə 1911-ci ildə rus yazıçısı Lev Tolstoyun "İlyas və övrəti Şamşimaç" ("Ильяс") hekayəsini ana dilimizə çevirdiyini, tərcümə əsərinin həmin il kitabça şəklində Həşim bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində çap olunduğunu bildirirlər. Lakin "Azərbaycan kitabı" bibliografiyasında bununla bağlı heç bir qeydə rast gəlmədik.

Sonralar o, tərcüməçilik fəaliyyətini xeyli genişləndirərək, rus şair və yazıçılarından Aleksandr Puşkinin "Padşahın ölmüş qızı və yeddi pəhləvan nağılı", "Qızıl xoruz nağılı", "Tunc atlı", "Kapitan qızı", Mixail Lermontovun

"Saray əyanına", "Dvoryan ziyalılığına", Maksim Qorkinin "Mən necə oxumuşam", "Mənim darülfünunlarım", "Çocuqluk", Aleksey Novikov-Priboyun "Sualtı səfər", Feoktist Berezovskinin "Ana", Viktor Kinin "O tayda, əsərlərini, İvan Turgenevin hekayələrini Azərbaycan dilinə çevirərək nəşr etdirmişdir.

Onun rus yazıçısı Aleksey Novikov-Priboydan (Aleksey Siliç; 1877-1944) tərcümə etdiyi "Sualtı səfəri" kitabı 1930-cu ildə Azərnəşrdə 3 min nüsxə tirajla çapdan çıxmışdır.

Ukrayna şairi Taras Şevçenkonun "Kobzar" əsərinin bədii tərcüməsinin müəllifidir. 1934-cü ildə Azərnəşrin buraxdığı "Kobzar" adlı kitabda toplanılmış şeir və poemaları istedadlı şairlərimiz Mikayıl Müşfiq və Əhməd Cavad tərcümə etmişlər.

Əhməd Cavad bu illərdə Belçika əsilli Fransa yazıçısı Jozef Anri Roninin (Böyük) (1856-1940) "Od uğrunda mübarizə" romanını tərcümə etmişdi. Roman 212 səhifəlik kitab şəklində 1930-cu ildə Azərnəşrdə 3 min nüsxə tirajla nəşr olunmuşdur.

Avropa klassiklərindən Vilyam Şekspirin "Otello", "Romeo və Culyetta", Fransua Rablenin "Qarqantua və Pantagruel", Knut Hamsunun "Aclıq", əsərləri müxtəlif illərdə Əhməd Cavadın tərcüməsində nəşr edilmişdir.

Əhməd Cavad 1936-cı ildə gürcü şairi Şota Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasını orijinaldan Azərbaycan dilinə çevirmişdi. Bu tərcümə 42 ildən sonra – 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Redaksiya Nəşriyyat Şurasının qərarı ilə "Elm" nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür. Kitabın tərtibçisi Dilrə Əliyeva, ümumi redaktoru Bəkir Nəbiyev, redaktorları Ələkbər Ziyatay və Əziz Mirəhmədovdur. Əsəri nəşrə hazırlayan Dilrə Əliyeva "Şota Rustaveli və onun "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poeması" adlı ön sözdə yazır ki, Əhməd Cavad bu əsəri bütünlüklə dilimizə çevirmiş, 1936-cı ildə dövrü mətbuatda tərcümədən parçalar çap etdirmişdi. Lakin əsərin bütöv tərcüməsi tapılmamışdı. O, şairin Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin fonduna daxil olmuş şəxsi arxivi ilə tanış olarkən həmin tərcümənin əlyazmaları ilə qarşılaşmışdır.

Dilrə Əliyeva yazır: "Tərcümə ayrı-ayrı vərəq, dəftər və kağız parçalarında yazılmış əlyazması şəklindədir. Kitab həmin əlyazması əsasında çapa hazırlanmışdır.

Əsərin orijinalından – gürcü mətnindən istifadə bu işdə bizə xeyli kömək etmiş və əlyazmasının oxunuşunu asanlaşdırmışdır" [Rustaveli, s.12].

Tərtibçi onu da bildirir ki, "Əlyazmasının pərakəndə olması, habelə avtoqrafın çox yerlərində xəttin qarışıqlığı mətnin oxunuşunu xeyli çətinləşdirmişdir. Əlyazmasından bəzi səhifələr tamamilə düşmüş, bəzi bəndlərin isə yalnız sətri tərcüməsi saxlanmışdır...

Poetik tərcüməsi itmiş olan bəndləri Əhməd Cavadın və özünün hazırladığı sətri tərcümələr əsasında şair Ələkbər Ziyatay yeni bədii tərcümələrlə əvəz etmişdir" [Rustaveli, s.13-14].

Nəticə

Əhməd Cavadın qələmə aldığı əsərlər dərin lirizmi, yüksək şəriyyəti, zərif ahəngdarlığı, bədii obrazlılığı ilə seçilir, müəllifinə sonsuz şöhrət gətirir. Şairin adı ədəbiyyatımızın qürur və ictimai rəmzi kimi hər zaman məhəbbətlə çəkilir.

1910-cu ildən lirik şeirləri və publisistik məqalələri ilə qəzet və jurnallarda çıxış edən Əhməd Cavadın orijinal əsərlərinin ümumi həcmi təqribən 50 çap vərəqindən, yeni 800 səhifədən ibarətdir. Onun Azərbaycan dilinə çevirdiyi əsərləri isə beş cildə nəşr etmək mümkündür.

Ədibin 1937-ci ildə yazıb tamamladığı ilk irihəcmli nəsr əsəri olan "Sədəf" romanı indi qədər tapılmamışdır.

Professor Əli Saləddinin məlumatına görə, 1937-ci ildə Əhməd Cavad həbs olunarkən evi talan edilmiş, əlyazmalarının çoxu itib-batmış, dağıdılıb səpələnmişdir. Qalan əlyazmaları isə tumsatan oğurlamış, kağız torba düzəldərək istifadə etmişdir.

Şairin bizə gələn əlyazmalarının ümumi həcmi min səhifədən artıqdır. Onlar 211 ad altında toplanmışdır. Bunların arasında çap olunanlar və çap olunmayanlar da vardır. Həmin əlyazmalar hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda, Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində və digər yerlərdə saxlanılır [Cavad, 1992, I c.: s.6-7].

"Əhməd Cavadın 130 illiyinin qeyd edilməsi haqqında" Prezident Sərəncamında vurğulandığı kimi, "Azərbaycanın dövlət rəmzlərini yüksək şəriyyətlə alovlu tərənnüm edən şairin müstəqil dövlətçiliyə sevgi aşıl原因 əsərləri dərin vətənpərvərlik duyğularının heyranəvəz poetik ifadəsidir".

Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli, 211 nömrəli Qərarı ilə Əhməd Cavad Azərbaycan Respublikasında əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin siyahısına daxil edilmiş, o, milli mədəniyyətimizin 35 görkəmli şəxsiyyəti sırasında əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

Fikrimizcə, Əhməd Cavadın əsərlərinin tam külliyyatının yeni nəşri əsas vəzifələrdən olmalı, ədibin bibliografik məlumat kitabı nəşr olunmalı, elektron məlumat bazası yaradılmalıdır.

Bu məqalənin son redaktəsi zamanı öyrəndik ki, Milli Kitabxana "Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri" seriyasından "Əhməd Cavad" bibliografiyasını tərtib edib nəşrə hazırlayır.

Unudulmaz şair yazırdı:

Sorarlara, bən bu yurdun

Anlatayım nəsiyəm:

B ən çeynənən bir ölkənin

"H aqq!" bağırın səsiyəm! [Cavad, 2004: s. 128].

**Əhməd Cavadın çap olunmuş kitabları
və əsərlərinin daxil edildiyi nəşrlər**

1. Cavad, Əhməd. Qoşma. - Bakı: "Açıq söz" mətbəəsi, 1916. - s.
2. Cavad, Əhməd. Dalğa. - Bakı: Hökumət mətbəəsi, 1919. - 38 s.
3. Cavad, Əhməd. Sınıfı mübarizə. Moskva Şərq darülfünunundakı təqirrlərdən (yeni orada oxunan məruzələrdən). - Bakı, 1924, № 2. - 24 s.
4. Rədd olsun çadra [Mətn]: məqalə, hekayə və şeirlər. - Bakı: Azərənşr, 1930. - 64 s.: fotosək. (Kitabda Əhməd Cavadın şeiri də verilmişdir). (Mətn köhnə latın qrafikasındadır).
5. Cavad, Əhməd. Şeirlər / Red. və ön söz Məmməd Rahim. - Bakı: Azərənşr, 1958. - 176 s.
6. Ahmet Cevat. Çırpınırdı Karadeniz. Şiirler - I / Hazırlayan; ön söz Servet Gürçan. - Ankara: Göktuğ Yayınları, 1990. - 120 s.
7. Cavad, Əhməd. Sən aqlama, mən aqlaram [Mətn]: Şeirlər, poemalar / Tərt. ed. T.Mahmud, R.Həsənov. - Bakı: Yazıçı, 1991. - 208 s.
8. Cavad, Əhməd. Haqq bağırın səsi [Mətn] / Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı; tərtib və ön söz Aybəniz Əliyeva; redaktoru Məhərrəm Səfərlı. - Bakı: Nıcat, 1991. - 32 s.
9. Azərbaycan Respublikasının dövlət himni [Notlar] / Musiqisi Üzeyir Hacıbəyov; sözləri Əhməd Cavad. - Bakı: Şərq-Qərb, 1992. - 4 s.: not, port, ill.
10. Əhməd Cavad [Mətn]: [buklet] / Tərtibçi və ön söz müəllifi. Ə. Saləddin. - Bakı: İşıq, 1992. - 24 s.: fotosək., portr., 20 sm.
11. Cavad, Əhməd. Seçilmiş əsərləri [Mətn]: 2 cildə: Cild 1 / Tərtib edənı. Əli Saləddin; Red. İslam Tapdıq; Rəssamı. Stanislav Şatıkov. - Bakı: Azərənşr, 1992, 328 s. (Mətn kiril qrafikasındadır).
12. Cavad, Əhməd. Seçilmiş əsərləri [Mətn]: 2 cildə: Cild 2 (Mühakimələrin stenoqramları, çıxışlar, "Hind Gözəli", arxivlər) / toplayıb tərt. və transliterasiya ed. Əli Saləddin; rəssamı. Stanislav Şatıkov. - Bakı: Azərənşr, 1992, 240 s. (Mətn kiril qrafikasındadır).
13. Cavad, Əhməd. Seçilmiş əsərləri [Mətn] / tərt. ed. Əli Saləddin; [buraxıl. məsul Ə.Güləliyev; tərtibatçı-rəssam N.Əliyeva]. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005. - 296 s. (Seriya: Məsir Azərbaycan ədəbiyyatı).
14. Cavad, Əhməd. Sən olasan gülüstan: seçilmiş əsərləri [Mətn] / Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; tərtibçi və ön söz Nərgiz Cəbbarlı. - Bakı: Təhsil, 2012. - 192 s.
15. İstiqlal uğrunda [Mətn]: şeirlər məcmuəsi: [mühacirət şairləri Əhməd Cavad, Gültəkin, Xanım, Gülsənəm, Sənan, Əli usta, Məsud Səfvət, H. Həmidzadə, Ə. Yusif, Nəfə Şükri, Azərizadə, Gülsüm xanım, İsmayıl Zöhdü] / transliterasiyanı hazırlayan, izahların və son söz əvəzinin müəllifi Hafız Rüstəm; redaktor İbrahim İlyaslı; nəşrin rəhbəri Pərviz Eyyubov; korrektor Səvinc Bəhəmlı; üz qabığının tərtibatı Ömər Məmmədov; bədii tərtibat Rəfəqə Həsənova. - Bakı: Qələm, 2015. - 136 s. (Seriya: Qələm yazanı qılınc pozmaz!).

Əhməd Cavadın tərcüməsində çap olunmuş kitablardan

1. Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç. Kapitan qızı [Mətn] / tərc. ed. Ə.Cavad. - Bakı: Azərneşr, 1928. - 174 s. (Mətn əski ərəb qrafikasıdır).
2. Qorki, Maksim. Çocuqluk [Mətn] / çevirəni Ə.Cavad; ön söz. M.Rəfil. - Bakı: Azərneşr, 1929. - 204 s.
3. Qorki, Maksim. Mən necə oxumuşam [Mətn] / çevirəni Ə.Cavad. - Bakı: Azərneşr, 1929. - 26 s.
4. Qorki, Maksim. Mənim darülfünunlarım [Mətn] / çevirəni Ə.Cavad - Bakı: Azərneşr, 1929. - 212 s.
5. Berezovski F. Ana [Mətn] / mütercimi Ə.Cavad; red. Ə.Qərib. - Bakı: Azərneşr, 1929. - 134 s.
6. Kin Viktor O tayda: roman [Mətn] / çevirəni Ə.C.; red. Ə.Qərib. - Bakı: Azərneşr, 1929. - 158 s.
7. Böyük Roni. Od uğrunda mübarizə [Mətn] / Roni Jozef Anri; çevirəni Əhməd Cavad. - Bakı: Azərneşr, 1930. - 212 s. (Mətn köhnə latın qrafikasıdır).
8. Novikov-Priboy, Aleksey. Sualtı səfəri [Mətn] / çevirəni Əhməd Cavad; red. A.Əfəndizadə. - Bakı: Azərneşr, 1930. - 136 s. (Mətn köhnə latın qrafikasıdır).
9. Şevçenko, Taras. Kobzar [Mətn] / çevirənlər Ə.Cavad, M.Müşfiq; red. M.Arif. - Bakı: Azərneşr, 1934. - 88 s.
10. Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç. Kapitan qız [Mətn] / tərc. Ə.Cavad; red. M.Arif; bədii tərtibat M.Vlasov. - Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1934. - 222 s.
11. Şekspir, Vilyam. Otello [Mətn] / tərcümə ed. Cavad; red. R.Rza; rəssam M.A.Vlasov. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1935. - 254 s. (Mətn köhnə latın qrafikasıdır).
12. Rable, Fransua. Qarqantua və pantaquiel [Mətn]: Cocuqlar üçün düzəlmiş rus çapından / tərcümə edən Ə.Cavad; şəkillərin rəssamı Q.Dore. - Bakı: Azərneşr, 1936. - 369 s. (Mətn köhnə latın qrafikasıdır).
13. Rable, Fransua. Qarqantua və Pantaquiel: Hekayə [Mətn] / işləyən N.Zabolotski; şəkl. Q.Dore; tərc. ed. Ə.Cavad; red. A.Əfəndiyev. - Bakı: Uşaqgəncləşr, 1961. - 352 s. (Mətn kiril qrafikasıdır).
14. Şekspir, Vilyam. Seçilmiş əsərləri [Mətn] / ön sözün müəllifi C.Cəfərov, red. M.Rzaquluzadə; tərc. ed. Əli Səbri, Əhməd Cavad ("Romeo və Culyetta"; "Otello"), Mirzə İbrahimov, Tələt Əyyubov, Abdulla Şaiq. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1962. - 364 s.
15. Rustaveli, Şota. Pələng pərisi geymiş pəhləvan / Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi; tərcümə edən Əhməd Cavad; tərtib edib çapa hazırlayan Dilarə Əliyeva; prof. Bakir Nəbiyevin ümumi redaktəsi ilə; redaktorlar Ələkbər Ziyatay, Əziz Mirəhmədov. - Bakı: Elm, 1978. - 208 s. (Mətn kiril qrafikasıdır).
16. Şekspir, Vilyam. Pyeslər və sonetlər [Mətn] / ön sözün müəll. Elçin; tərcümə edənlər Sabir Mustafayev, Mirzə İbrahimov, Əhməd Cavad. - Bakı: Yazıçı, 1980. - 448 s.: portr. (Mətn kiril qrafikasıdır).

17. Rable, Fransua. Qarqantua və Pantaquiel: Roman [Mətn] / tərc. ed. Ə.Cavad; ön sözün müəll. C.Nağıyev; rəssam. Q.Dore; buraxıl. məsul Ə.Güləliyev; tərtibatçı-rəssam N.Əliyeva. - Bakı: Öndər, 2005. - 304 s. (Seriya: Dünya uşaq ədəbiyyatı; Dünya uşaq ədəbiyyatından seçmələr)
18. Rable, Fransua. Qarqantua və Pantaquiel [Mətn]: / ideya müəll. Q.Qarayev; layihə rəhb. Qaraqoyunlu; tərc. ed. Ə.Cavad; məsul red. A.Dənizadə; dizayn G.Axundova. - Bakı: Beşik, 2008. - 172 s. (Seriya: Tərcümə ədəbiyyatı)

Əhməd Cavadın redaktoru olduğu kitablardan

1. Çuqovskiy, Korney. Telefon [Mətn] / rəssamı Q.Xaliqov; çevirəni M.Seyidzadə; red. Ə.Cavad. - Bakı: Azərneşr, 1936. - 14 s. (Mətn köhnə latın qrafikasıdır).
2. Aşıqlar [Mətn] / toplayanı Hümət Əlizadə; rəssamı Ə.Hacıadə; red. H.Mehdi, Ə.Cavad. - Bakı: Azərneşr, 1935. - 342 s.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhməd Cavadın 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, İlham Əliyev, 9 fevral 2012-ci il [Mətn] // Azərbaycan. - 2012. - 10 fevral. - S. 1.
www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/fevral/232528.htm
2. "Əhməd Cavadın 130 illiyinin qeyd edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: 20 aprel 2022-ci il
<https://president.az/az/articles/view/55850>
3. "Əsərlərin dövlət varidatı elan edilməsi Qaydaları"nın və "Əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin və dövlət varidatı elan edilən filmlərin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında": Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti: 7 may 2019, 211 nömrəli Qərar
<https://nk.gov.az/az/document/3685/>
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: ədəbiyyat, dil, mədəniyyət quruculuğu (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinin keçirilməsi üzrə Dövlət Komissiyası; Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu; redaksiya heyəti: F.Maqsudov, C.Quliyev, B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, Y.Qarayev, Ş.Alişanlı, Ə.Məmmədov; məsul redaktor Yaşar Qarayev. - Bakı: Elm, 1998. - 298 s.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: 2 cildə. I cild / Baş redaktor Yaqub Mahmudov. - Bakı: Lider Nəşriyyat, 2004. - 401 s.
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: 2 cildə. II cild / Baş redaktor Yaqub Mahmudov. - Bakı: Lider Nəşriyyat, 2005. - 472 s.
7. Azərbaycan kitabı: Bibliografiya: 3 cildə. I cild: 1780-1920 / Tərtib edən Ə.Əliyev; ön söz Ə.Mirəhmədov; red. hey. H.Araslı, Ə.Mirəhmədov, M.Sultanov. - Bakı: Azərbaycan Kitab Palatası, 1963. - 220 s.
8. Azərbaycan kitabı: Bibliografiya: 3 cildə. II cild: 1920-1940. I kitab / Tərtib edənlər B.Mirzəyeva, M.Zabalova, N.İsmayilova; ön söz Ə.Mirəhmədov; red. hey. H.Araslı, Ə.Mirəhmədov, M.Sultanov. - Bakı: Yazıçı, 1982. - 746 s.

9. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: 10 cildə. I cild / Baş redaktor Cəmil Quliyev. - Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1976. - 592 s.
10. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: 10 cildə. III cild / Baş redaktor Cəmil Quliyev. - Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1979. - 600 s.
11. Azərbaycan tarixi: 7 cildə. Cild 5 (1900-1920-ci illər) / Məsul redaktorlar Mahmud İsmayilov, Nigar Maksvell. - Bakı: Elm, 2008. - 736 s.
12. Əziz Mustafa. Almas ildırım - qürbətdə Azərbaycan yanğısını yaşadan şair // Zaman. - 2012. - 17-18 iyul. - S.12.
<http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2012/iyul/92.htm>
13. Dilqəm Əhməd. Almas ildırım sürgündən öncə Mikayıl Müşfiqə nələr deyib?
<https://m.facebook.com/439707949406842/photos/almas-ildirim-14yanvar2017>; <https://teleqraf.com>
14. Əhməd Cavad [Mətn]: Məqalələr, xatirələr. Anadan olmasının yüz illiyinə həsr olunur / Tərtib edən: Rəhman Salmanlı; Red.: Yaşar Qarayev; AEA. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu; Nəşrin sponsoru: Şəmkir icra Hakimiyyəti. - Bakı: Elm, 1996, 148 s.
15. Əhməd Cavad haqqında xatirələr [Mətn] / tərt. və ön söz. müə. S. Ədalətqızı; layihə rəhb. Ş.Sadiq; nəşir M. Xan; rəssam D.Zakirli; dizayn T.İsmayilzadə. - Bakı: Xan, 2018, 92 s. ("Xatirə Ədəbiyyatı" silsiləsi seriyası, 38).
16. Ələkbərli, Nazif. Üç budaq: Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Almas ildırım [Mətn] / Red. A.Bağırov, R.Kərimova; Ön sözün müəllifi. H.Vəliyev. - Bakı: Şirvan nəşr, 2007, 224 s.
17. İstiqlal abidəsi - Əhməd Cavad [Mətn]: (Publisistik əsər) / Toplayan və tərt. ed. Sevinc Ədalətqızı; ön söz müə. Flora Xəlilzadə; red. Etibar Abdalov. - Bakı: Nurlan, 2011. - 272 s.
18. Məmmədli, Afina. Əhməd Cavad və Türkiyə: Monoqrafiya [Mətn] / Elmi redaktor B.Nəbiyev, rəyçilər Kamran Əliyev, Arif Əmrahoğlu. - Bakı: Elm və təhsil, 2010. - 168 s.
19. Mustafayeva, Göyərçin. Əhməd Cavad yaradıcılığında milli istiqlal problemi [Mətn]: filol. e. n. a. dər. al. üçün təq. ed. dis.: 10.01.01 / AMEA, Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu. - Bakı: 2007. - 118 s.
20. Nəbiyev, Bəkir. Əhməd Cavad [Mətn]: Əhməd Cavadın 120 illik yubileyi münasibətilə / red. T. Kərimli. - Bakı: Proqres, 2012. - 130 s.
21. Qusarda ilk dünyəvi məktəbi Əhməd Cavad təşkil edib (Qabaqcıl maarif xadimi, müharibə və əmək veteranı Sabir Piroqlanovun Əhməd Cavad haqqında xatirələri) // Azərbaycan. - 2005. - 28 may. - s.16.
22. Səleddin, Əli. Əhməd Cavad [Mətn] / red.: Hidayət, Vəli Həbibəyev. - Bakı: Gənclik, 1992. - 328 s. (Azərbaycanın Görkəmli Adamları; Mətn kiril qrafikasıdır).
23. Yusifli, Vaqif. Sənət məbədimiz: Azərbaycan Yazıçılar Birliyi-75 // 525-ci qəzet. - 2009. - 15 dekabr. - S.7; 16 dekabr. - S.6
24. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi / <http://www.azbyb.net/cgi-bin/ayb/main.cgi>